

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДОСВІДУ
УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ
У КНИГАХ ПРО ВІЙНУ НА СХОДІ УКРАЇНИ
(на матеріалі збірок «Дівчата зрізають коси» Є. Подобної
та «Жінка війни» А. Шили)**

Аліна Червінчук,

аспірантка кафедри журналістики, реклами та медіакомунікацій
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: alinachervinchuk@gmail.com

Сучасна українська документалістика характеризується різними формами репрезентації дійсності. У більшості книг про війну на Сході України увагу приділено образу чоловіка-військовослужбовця. Обрані для аналізу збірки є унікальним явищем української документалістики про воєнні дії, адже в них репрезентовані історії про досвід жінок-військовослужбовиць.

У дослідженні представлено аналіз українських документальних творів про війну на Сході України, зокрема увагу сфокусовано на репрезентації феномену війни за допомогою передачі спогадів жінок-військовослужбовиць, які стали героїнями збірок. Визначено провідні авторські комунікаційні стратегії в аналізованих книгах. Звернено увагу на те, що автори дають можливість героїням розповідати власні історії, промовляти до аудиторії, актуальним є використання я-наративу для організації оповіді.

Для збірок характерним є звернення до почуттів героїнь, тобто збірки стали місцем для їхніх рефлексій та переживання кульмінаційних моментів під час реконструкції подій.

Ключові слова: репрезентація війни, жінка на війні, авторські комунікаційні стратегії, автор-спостерігач подій, я-наратив.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми та її зв'язок із науковими і практичними завданнями.

Репрезентація війни в сучасному українському інформаційному просторі характеризується різноманітністю форм, намірів комунікантів та досягнутих ефектів. Засоби масової інформації або оминають увагою проблему війни, або використовують війну як спосіб привернення уваги аудиторії до екрану (демонструють переважно статистичні дані, зворушливі або шокуючі епізоди бойових дій). Історії не розширюють уявлення аудиторії про війну, а створюють швидше мозаїчну картину із окремих вражень. Аудиторія потребує репрезентації війни, а саме пояснення подій, проте сучасна телевізійна інформаційна політика націлена на те, щоб вразити громадськість. Науковий інтерес до зазначеної проблематики пояснюється необхідністю з'ясувати, як журналісти репрезентують досвід жінок-військовослужбовиць у документальних збірках задля комплексного та об'ємного бачення характеру висвітлення воєнної тематики в сучасному українському фактуальному інформаційному просторі.

Мета дослідження — проаналізувавши книги про війну на Сході України, визначити спосіб репрезентації війни та досвіду жінок-військовослужбовиць, авторські комунікаційні стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для сучасної української воєнної документалістики характерним є репрезентація подій із різних позицій. Умовно ми поділяємо ці типи передачі дійсності на «позицію автора-спостерігача подій» та «позицію автора-учасника подій». Залежно від того, якою саме є позиція автора (як спостерігача чи як учасника) війна зображується по-різному та задля досягнення різних ефектів. Позиція автора-спостерігача подій (цікавить нас передусім у контексті цього дослідження) полягає в тому, що автор повинен виконувати роль відстороненого спостерігача за подіями, що розгортаються на його очах чи при спілкуванні з учасниками цих подій.

Як зауважував М. Бахтін, під час спостереження важливим є відчуття думки, почуття іншого, ціннісно побачити його світ, а потім додати те, що знаходиться поза героєм, поза його світоглядом [1, 27–28]. Саме тому для автора-спостерігача подій важливо відмежуватися від розповіді героя після завершення інтерв'ю, щоб продемонструвати аудиторії ширшу картину дійсності. Із окремих суб'єктивних вражень може виникнути інтерсуб'єктивне уявлення про події.

К. Фрумкін у своїй праці зосередив увагу на вивченні позиції спостерігача, зокрема зауважив, що оцінювати події можна з позицій «я—інший» (зовнішні спостерігачі) та «я—я» (він назвав це самоспостереженням) [8, 35–39]. Так, спостерігачем стає той, хто не тільки відсторонено спостерігає за «іншим», але й той, хто переживає власний попередній досвід під час рефлексій. Нас цікавить тип спостереження «я—інший», адже це надає можливість наблизитися до картини світу героя, який не є всюдисущим, адже обмежений у просторі та бачить події лише зі своєї позиції.

Окремої уваги потребує не тільки позиція автора, але й те, на чому акцентується увага в його матеріалах про війну. У своїй праці В. Корабльова виголосила слушну думку про те, що в умовах інформаційного суспільства війна потребує репрезентації задля осмислення, наділення значеннями; виникають нові ефекти, зокрема розмивання межі між реальним і репрезентованим [3, 154–155]. На думку дослідниці, війна стала екранною подією, яка здатна розважати, лякати й досягати будь-яких необхідних ефектів [3, 155].

В. Павленко у своїй праці, досліджуючи специфіку репрезентації воєнних дій журналістами, дійшла висновку, що на початку в повідомленнях увагу приділяли воєнним діям, а пізніше почали демонструвати почуття людей, які живуть в умовах війни; оцінку подій журналісти передавали через думки інших людей [4, 23].

О. Євтушенко, досліджуючи особливості репрезентації героя-воїна в медіадискурсі, визначила, що журналісти по-різному подають історії про героїв-воїнів на сторінках власних видань, до прикладу, якісні видання зображають їхні історії не відсторонено від контексту, а масові видання однобічно, приурочують лише до конкретних дат/свят [2, 241–243].

Виклад основного матеріалу дослідження.

О. Рощенська у своєму дослідженні наголошувала на процесі оповіді як акті комунікації, інтеракції з аудиторією; таким чином, комунікаційна стратегія спрямована на вплив, провокування емоцій [7, 5-26]. Для викладу думок про події на Сході України в обох збірках авторки використали я-нарратив як спосіб передачі матеріалу. В одному випадку оповідачами є героїні («Дівчата зрізають коси») — репрезентація історій через вияв конкретного ставлення героїнь до описуваних подій, в іншому — оповідачем є авторка («Жінка війни»), яка репрезентує історії героїнь. Характерним є те, що авторки цих збірок апелюють до емоцій аудиторії, намагаються сугестивно вплинути на читачів, адже метою є «переконати аудиторію» [6, 150] в тому, що жінка на війні може виконувати бойові завдання на рівні з чоловіком.

Автори обох збірок професійні комуніканти: Євгенія Подобна — журналістка, воєнна кореспондентка, Анна Шила (псевдонім Галини Сліпушко) — письменниця. Обидві авторки спілкувалися з героїнями своїх збірок (25 учасниць бойових дій). У збірках збройне протистояння на Сході України репрезентується через історії жінок-військовослужбовиць (у минулому волонтерок, медиків), їхні потерпання, пережитий військовий досвід. Є. Подобна у збірці як автор швидше модерувала та направляла хід розмови, водночас демонструвала своє захоплення героїнями та повагу до їхніх вчинків. До прикладу, «Вони виходили з Іловайського оточення й рятували життя в

Авдіївській промзоні, боронили щойно звільнені Піски, брали участь у пекельних боях біля Лутугиного та на Світлодарській дузі, штурмували окуповані населені пункти Донбасу, здійснювали надскладні операції в тилу ворога та евакуювали загиблих з лінії розмежування» [5, 6-7].

А. Шила у збірці як автор у кожній історії розповіла про знайомство з героїнями збірки, оповідь ведеться від її імені. До прикладу, «Мое перше інтерв'ю з бойових позицій» [9, 79], «З Вітою я познайомилася багато років тому, коли ще працювала в одній комерційній компанії з розробки офісних інтер'єрів» [9, 99], «Наше інтерв'ю з Лілією переноситься декілька разів, щоразу з поважної причини» [9, 175].

Збірка «Дівчата зрізають коси» — серія інтерв'ю з жінками-військовослужбовицями, які стали героїнями книги; історії викладені у форматі інтерв'ю-монолог. Збірка «Жінка війни» — серія оповідань про жінок-військовослужбовиць, у яких спосіб репрезентації дійсності відрізняється перевагою художності над реальністю. Є. Подобна у збірці сформувала реальні образи жінок-військовослужбовиць (із іменами/прізвищами/позивними головних героїнь збірки та зазначенням місця служби), які воювали на Сході України. А. Шила сформувала художньо обрамлений образ сильної жінки, яка здатна подолати перешкоди; оповідь має характерні спільні риси, що сприяє створенню певної символічної цілісності образу. У збірці Є. Подобної інтерв'юювані демонстрували свої знання та навички в тій професії, яку обрали (гранатометниці/спайперки тощо), використовували термінологію, яка виявила їхній військовий досвід (стосувалося локацій, військової техніки), розповіли про досягнення/невдачі. У збірці А. Шили героїні оповідань репрезентовані як зворушливі/тендітні жінки, які водночас переживають складні життєві виклики; акцент зроблено на їхній особистісній рисі. У Є. Подобної — акцент на професійності жінки-військовослужбовиці; у А. Шили — акцент на відданості своїм ідеалам, які допомагають боротися за країну.

Для збірки «Дівчата зрізають коси» характерним є те, що авторка надала можливість героїням промовляти до аудиторії (історія репрезентується від першої особи), завдяки цьому імітується діалог героїнь з аудиторією, що виводить оповідь на більш довірливе спілкування з читачами. Для оповіді характерна лінійна модель організації — кожна історія характеризується поступовим викладом думок (від мотивів героїнь знаходиться на війні, розповіді про специфіку життя в умовах бойових дій до роздумів про майбутнє після завершення війни). Комунікаційна інтенція авторки збірки полягає в бажанні продемонструвати феномен війни та місця жінки на війні за допомогою уявлень про події, оцінки цих подій жінками-військовослужбовицями через концепти «війна», «страх», «ворог». Авторка мала на меті довести рівність жінок і чоловіків на війні через такі комунікаційні стратегії:

Демонстрація жінки як самодостатнього військовослужбовця. Провідною думкою кожної історії є те, що жінки спроможні захищати країну на рівні з чоловіками, прийшли на допомогу чоловікам захищати своїх побратимів. До прикладу, «Для мене головне — коли хлопці живі і цілі, головне — вчасно прикрити, вистрелити першою, поки не вистрелили «вони» [5, 16–17].

Також неодноразово наголошувалось на тому, що в деяких професіях (зокрема снайпер) жінки витриваліші та краще можуть упоратися із поставленим завданням. До прикладу, «Якщо чоловік видихся — йому треба час відновитися, заспокоїтись, відпочити. Якщо жінка — у неї незбагненим чином відкривається друге дихання» [5, 16].

Війна розділила періоди життя жінок на «до війни» і «після війни». Кожна історія продемонструвала два періоди життя героїнь, тому що війна докорінно змінила їхні долі. На початку кожної розповіді авторкою продемонстровано, як героїні жили до того, як війна сколихнула їхнє життя (хтось мав успішну кар'єру, навчався в університеті, був волонтером), та як вплинуло на їхнє життя рішення

брати участь у бойових діях на Сході. До прикладу, «Найскладніше на війні було залишатися собою» [5, 115], «Іловайськ розділив життя на «до» і «після». Так, як було «до», вже ніколи не буде. Ці картинки постійно зринають у пам'яті, й від них неможливо сховатися» [5, 135], «До війни в мене друзів з Донеччини не було. В мене було до них таке... упереджене ставлення. А на війні я зустріла безліч місцевих, що пішли добровольцями, зрозуміла, як багато з них пішли воювати саме за Україну, усвідомила, що вони дуже круті» [5, 149], «Я втратила на війні набагато більше, ніж мені може дати це посвідчення. Але багато й отримала. Я змінилася, переглянула своє життя, ставлення до людей» [5, 167], «Війна входить у тебе раз і ніколи вже не виходить. Бо там друзі мої залишилися. Це — найбільший досвід у житті, це як дитину народити» [5, 71].

Страх на війні — смерть побратима. В історіях жінок немає наголосу на страху за власне життя чи страху перед війною, ворогом. Всі героїні наголошували на тому, що переживали та боялися за країну та за своїх побратимів. До прикладу, «Це, напевне, найважче для мене на війні — втрачати» [5, 94], «Я тяжко переживала його смерть, бо це була дуже хороша людина. Тільки змиряєшся з однією смертю, як знову хтось гине» [5, 160], «Найстрашніше тут — втрачати побратимів. Я на все життя запам'ятаю упізнання наших хлопців після боїв» [5, 175], «Найбільший мій страх за всю війну — стати тягарем для хлопців, підставити їх» [5, 38].

На війну йшли через власні переконання. Авторка намагалася продемонструвати мотивацію жінок стосовно участі у бойових діях. Спільність цих історій полягає в тому, що всі героїні вирішили брати участь у війні через власні переконання (хтось вагався, хтось рішуче приймав доленосне рішення), бажання захищати країну/ допомагати військовим/ бути поруч із чоловіком. До прикладу, «Я розуміла, що хочу щось зробити для своєї держави, що не хочу залишати її такою для

своїх дітей» [5, 157], «Треба просто бути поряд з ними і разом зі зброєю в руках утримувати війну подалі від дому» [5, 14], «Чекати коханого з війни, як і будь-якій жінці, мені дуже важко. Особливо непросто, коли ти сама військова і знаєш усі нюанси» [5, 104], «Я не за благами туди йшла, а через переконання» [5, 114].

Жінки не бояться ні уявного, ні реального ворога. У збірці продемонстровано те, що жінки не боялися ворога ні з оповідей побратимів, ні в реальному протистоянні на полі бою. Головним для них було допомагати своїм побратимам та давати відсіч противнику. До прикладу, «Коли вперше потрапила на позиції, аж не могла повірити своїм очам — справді стріляють, справді вороги, справді війна» [5, 254], «На війні жалість до ворога — це слабкість» [5, 112], «Але так накопичується злість і ненависть до ворога, і хочеться помститися» [5, 94].

Таким чином, авторка продукувала основні комунікаційні стратегії, апелюючи до громадськості, аби змінити уявлення про жінку на війні, сформувавши образ жінки-професіонала.

Для збірки «Жінка війни» характерним є те, що авторка веде оповідь про життя героїнь в умовах бойових дій (історія репрезентується від першої особи). Оповідь є лінійною — кожна історія характеризується поступовим викладом думок (як авторка познайомила з героїнями, як вони жили до війни, чим мотивоване рішення стати учасницями бойових дій) та завершеністю форми. Комунікаційна інтенція авторки збірки полягає в бажанні продемонструвати сучасних жінок в умовах війни, розкрити сутність війни завдяки їхнім історіям. Для реалізації своїх намірів авторка використовувала такі комунікаційні стратегії:

Тендітні жінки рятують Україну. Жінки в оповіданнях зображені як тендітні, чарівні берегині, які водночас мають достатньо сили на рівні з чоловіками протистояти ворогу. До прикладу, «Тендітна і витончена. Зовні спокійна і холодна. Стримана і рішуча. Учасниця бойових

дій» [9, 7], «Тендітна, вродлива чеченка, харизматична войовнича амазонка» [9, 33], «Звідки у цій тендітній, ніжній дівчині стільки сили і впевненості?» [9, 75], «Вдивляючись в очі Лілії, її світлий і чистий образ, я бачу красиву, сильну, незалежну Україну... ніжну, чарівну, але зі сталевим характером...» [9, 186].

Жінки долають перешкоди. Продемонстровані складні життєві ситуації, які героїні збірки змоги подолати, та знайшли силу допомагати іншим, також травмованим війною. До прикладу, «Яна отримала травми, які, здавалося, були несумісними з життям... Незважаючи на всі песимістичні прогнози лікарів, Яна жива і продовжує працювати» [9, 12–15], «Жінка не просто вижила, а й повернулася до нормального життя, вже з новими поглядами та пріоритетами» [9, 20].

Війна змінює людей. У збірці значне місце присвячене роздумам про війну, вони тісно переплетені з життям героїнь, та провідною є думка про незворотність змін під впливом війни. До прикладу, «Але головне, що війна робить всіх і кожного таким, яким він чи вона є насправді» [9, 82], «Війна змушує цінити те, що дійсно важливе» [9, 83], «Війна показала істинне життя, яке неможливо побачити, відчуті і зрозуміти з мирної сторони барикад» [9, 84], «Війна змінює кожного на свій власний розсуд» [9, 60].

Уявлення про війну виникають після знайомства з нею. Акцентовано увагу на думці, що відчуті, осмислити та зрозуміти феномен війни можливо лише в умовах бойових дій; уявлення про те, що таке війна, з'являється після отримання цього досвіду. До прикладу, «Війна не пробає сумнівів. Рішення на війні приймаються блискавично» [9, 11], «Війна — це теж життя. Частина життя, яка потім мало кого «відпускає»» [9, 41], «Війна — це коли побратим, наче брат, прикриває тебе від ворога» [9, 305].

Авторка сформувала образ тендітної жінки-борця, яка здатна протистояти важким життєвим ситуаціям та брати участь у війні.

Висновки та перспективи дослідження.

Дослідження досвіду жінок-військовослужбовиць в оптиці документальної прози (з позиції автора-спостерігача подій) дають можливість виявити спосіб репрезентації війни, визначити комунікаційні стратегії авторів, а також який образ війни і жінки формують збірки. Зокрема, з'ясовано, що в обох збірках провідними комунікативними стратегіями є те, що війна змінила життя людей, сформувала уявлення про феномен війни та ставлення до неї. Збірки сформували образи жінок-військовослужбовиць — професіоналів, які на рівні з чоловіками виконували бойові завдання та жінок-борців, які всупереч тендітному вигляду змогли захищати та допомагати своїй країні.

Міркування, викладені у цій статті, демонструють доцільність у наступних дослідженнях здійснити компаративний аналіз документальних творів із позицій авторів-спостерігачів подій і авторів-учасників подій.

Література:

1. Бахтин М. Автор и герой в эстетической деятельности. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. С. 9–191.
2. Євтушенко О. Репрезентація типу героя-воїна в друкованому медіадискурсі. *Вісник Львівського університету*. Серія : Журналістика : зб. наук. праць. Львів, 2014. Вип. 39. С. 227–233.
3. Корабльова В. Сучасна війна: віртуальна гра чи травма реального? *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2012. Вип. 51. С. 149–156.
4. Павленко В. Репрезентація подій у Сирії в британському воєнному медіадискурсі. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 5. С. 22–23.
5. Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Книга спогадів: російсько-українська війна / Укр. Ін-т нац. пам'яті. Київ : Люта справа, 2018. 346 с.

6. Різун В. Теорія масової комунікації. Київ : «Просвіта», 2008. 260 с.
7. Рождественская Е. Нарративная идентичность в автобиографическом интервью. *Социология: методология, методы, математическое моделирование*. № 30. 2010. С. 5–26.
8. Фрумкин К. Позиция наблюдателя : Отстраненное созерцание и его культурные функции. Киев : Ника-Центр, 2003. 218 с.
9. Шила А. Жінка війни / літ. ред. О. Сліпушко; худож.-ілл. В. Блонська; худож.-оформлювач В. Карасик. Харків : «Фоліо». 2018. 316 с.

УДК 007: 355.2: 092: 070

DOI: <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2019.25.195595>

**Репрезентация опыта украинских женщин-военнослужащих
в книгах о войне на Востоке Украины
(на материале сборников «Девушки срезают волосы» Е. Подобной
и «Женщина войны» А. Шилы)**

Алина Червинчук,

аспирантка кафедри журналістики, реклами і медіакомунікацій
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: alinachervinchuk@gmail.com

Современная украинская документалистика характеризуется различными формами репрезентации действительности. В большинстве книг о войне на Востоке Украины внимание уделено образу мужчины-военнослужащего. Выбранные для анализа сборники являются уникальным явлением украинской документалистики о военных действиях, ведь представлены истории об опыте женщин-военнослужащих.

В исследовании представлен анализ украинских документальных произведений о войне на Востоке Украины, в частности внимание сфокусировано на репрезентации феномена войны посредством передачи воспоминаний женщин-военнослужащих, которые стали героинями сборников. Определены

ведущие авторские коммуникативные стратегии в рассматриваемых книгах. Обращено внимание на то, что авторы дают возможность героиням рассказывать собственные истории, обращаться к аудитории, характерно использование я-нарратива для организации повествования.

Для сборников характерно обращение к чувствам героинь, то есть сборники стали местом для их рефлексий и переживания кульминационных моментов в процессе реконструкции событий.

Ключевые слова: репрезентация войны, женщина на войне, авторские коммуникативные стратегии, автор-наблюдатель событий, я-нарратив.

UDC 007: 355.2: 092: 070

DOI: <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2019.25.195595>

**Representation of the experience of Ukrainian women-soldiers
in books about the war in the East of Ukraine
(on the material of the collections “Divchata zrizayut kosi” Ye. Podobnoyi
and “Zhinka vijnj” A. Shili)**

Alina Chervinchuk,

PhD student (Social Communications)

at the Journalism, Advertising and Media Communications Chair

Odessa I. I. Mechnikov National University

e-mail: alinachervinchuk@gmail.com

The relevance of the research is that contemporary Ukrainian documentary is characterized by various forms of representation of reality. Most books about the war in Eastern Ukraine focus on the image of a military man. The collection selected for analysis is a unique phenomenon of modern warfare documentary, as the stories of the military experience of women servicemen are represented.

It is important to determine from which position the author demonstrates the events. We did research on documentaries in which the author participated in the events. And they found that the subjective impressions of the authors involved in the events of the war are characterized by a certain community — all the authors have survived the war and for all the major associations for the war are «victims» and «death», so the individual worlds of each author form an intersubjective world.

Now for analysis we have selected collections of event observers who interviewed direct participants. They noted that the authors are professional communicators and appeal to the emotions of the audience through the representation of women's stories in order to influence and form public opinion about the phenomenon of war. Methods of analysis, synthesis, and sampling were used for the study (paying attention to the use of the concepts of «war», «fear», «enemy»).

The study presents an analysis of Ukrainian documentaries on the war in Eastern Ukraine, focusing in particular on the representation of the phenomenon of war through the transmission of memories of female servicemen who became the heroines of the collections. The leading author communication strategies in the analyzed books are identified. Attention is drawn to the fact that the authors enable the heroines to tell their own stories, to speak to the audience, and the use of the self-narrative in organizing the narrative is characteristic.

Collections are characterized by an appeal to the feelings of heroines, that is, collections have become a place for their reflections and experiences of the culminating moments under reconstruction of events.

The results obtained suggest that authors from different positions focus on different opinions and perceptions of war in order to achieve different effects.

Keywords: representation of war, woman at war, author's communication strategies, author-observer of events, Self-narrative.

References:

1. Bahtin, M. M. (1986). *Estetika slovesnogo tvorchestva* [Esthetics of verbal creativity]. Moscow. [In Russian].
2. Yevtushenko, O. (2014). *Reprezentaczi`ya tipu geroya-voyina v drukovanomu medi`adiskursi`* [Representation of hero-warrior type in print mediadiscourse]. *Vi`snik L`vi`vs`kogo uni`versitetu. Seri`ya: Zhurnali`stika : zbi`rnik naukovikh prac`*. Vol. 39. pp. 227–233 [In Ukrainian].
3. Korablova, V. (2012). *Suchasna viyna: virtualna gra chi travma realnogo?* [A modern war: A virtual game or a trauma with real?]. *Gumanitarnij visnik Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*. Vol. 51. pp. 149–156 [In Ukrainian].
4. Pavlenko, V. (2018). *Reprezentaciya podij u Sirii v britanskomu voyennomu mediadiskursi* [The representation of Syrian events in British war

media discourse]. *Mizhnarodnij naukovij zhurnal «Internauka»*. Vol. 5. pp. 22–23 [In Ukrainian].

5. Podobna, Ye. (2018). Divchata zrizarut kosy. Knyha spohadiv: rosiisko-ukrainska viyna. Kyiv. [In Ukrainian].

6. Rizun, V. (2008). Teoriya masovoi komunikatsii [Mass communication theory]. Kyiv. [In Ukrainian].

7. Rozhdestvenskaia, E. (2010). Narrativnaia ydentichnost v avtobyohrafycheskom ynterviu [Narrative Identity in an Autobiographical Interview]. *Sotsiologiya: metodologiya, metody, matematicheskoe modelirovanie*. Vol. 30. pp. 5–26 [In Russian].

8. Frumkyn, K. (2003). Pozytysia nabliudatelia : Otstranennoe sozertsanye y eho kulturnie funktsyy [Observer Position: Alienated Contemplation and Its Cultural Functions]. Kyiv. [In Russian].

9. Shyla, A. (2018). Zhinka vijny. Kharkiv [In Ukrainian].